

Слома Валентина Миколаївна,
*кандидат юридичних наук, завідувач
кафедри цивільного права і процесу
юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету*

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Право власності є одним із найважливіших, базових, основних прав. Усі інші права є похідними від нього (право володіння, право застави) або ґрунтуються на ньому (зобов'язальні права з передачі майна у власність чи користування) [1, с. 6-7].

Юридичні факти, на підставі яких виникає право власності, поділяються на первісні та похідні. Найбільш поширеними похідними підставами набуття права власності є правочини, особливе місце серед яких належить спадковому договору.

Аналіз останніх наукових публікацій свідчить про те, що дослідженню даного правового інституту приділяється певна увага. Разом з тим, варто зазначити, що існують питання, які вимагають подальшого наукового дослідження.

Метою статті є дослідження правової природи спадкового договору як однієї з підстав набуття права власності.

Відповідно до ст. 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача.

Своїм становленням інститут спадкового договору винен, головним чином, романістичній літературі. Фундаментальні положення цього цікавого правового явища найбільш ретельно опрацьовані німецькою і певною мірою французькою доктриною. Спадковий договір отримав своє визнання з часів рецепції римського приватного права [2, с. 118].

Варто зазначити, що оскільки спадковий договір є новим цивілістичним інститутом для України, він отримав неоднозначну характеристику у юридичній літературі.

Існує думка, що спадковий договір обмежує можливість відчужувача розпоряджатись за життя своїм майном ..., обмежує обсяг цивільної правоздатності особи, а договір є недійсним з моменту його укладення [3, с. 632].

Проте даний договір не позбавляє особу правоздатності. Право на обов'язкову частку не може виникнути до моменту смерті спадкодавця. До цього часу може існувати лише надія на одержання цієї частки, яка може зникнути у зв'язку з укладенням не лише спадкового договору, а й договорів дарування, купівлі-продажу чи довічного утримання [4, с. 946].

Як правильно зазначає Л.К. Буркацький вчинення в установленому законом порядку спадкового договору не розхитує принципи цивільно-правових відносин і не позбавляє цивільної правоздатності будь-яку сторону в договорі, а, навпаки, розширює свободу вибору фізичної особи щодо розпорядження за життя своїм майном [5, с. 14].

Дискусії виникають також щодо визначення правової природи даного договору. Так, С.В. Мазуренко вважає, що спадковий договір є двостороннім, реальним і консенсуальним, оплатним [6, с. 1046].

На думку Р.А. Майданика спадковий договір є одностороннім, консенсуальним, безоплатним або оплатним, алеаторним, особистого характеру, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і розірвання правочином з надання послуг під умову відчуження на користь набувача належного відчужувачеві майна на випадок його смерті [7, с. 357].

О.С. Захарова визначає спадковий договір як двосторонній договір та односторонній правочин. Даний договір є одностороннім оскільки лише набувач зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони – відчужувача. Відчужувач у спадковому договорі наділяється лише правом вимоги до набувача [8, с. 25].

Автор приєднується до тих авторів публікацій, які вважають спадковий договір одностороннім, консенсуальним, оплатним правочином.

Даний договір є одностороннім, оскільки обов'язок виконувати розпорядження відчужувача виникає лише у набувача за договором. І, як вірно зазначає Л.К. Буркацький, односторонній правочин може створювати обов'язки для особи, яка його вчинила. Втім, і на інших осіб можуть покладатись обов'язки за умови домовленості з цими особами або у випадках, встановлених законом. Отже, покладення обов'язку на другу сторону за певних умов не змінює характеру одностороннього правочину [5, с. 13].

Права та обов'язки сторін за спадковим договором виникають з моменту досягнення згоди щодо всіх істотних умов договору, тому він є консенсуальним.

Спадковий договір за своєю сутністю є відплатним договором, отже, не встановлення угодою сторін таких умов, як покладення на набувача обов'язку вчинити певні дії, свідчить про відсутність самого спадкового договору [9, с. 112].

Відчужувачем у договорі може бути подружжя, один з подружжя або інша особа. Як впливає із визначення спадкового договору у ст. 1302 ЦК України відчужувачем може бути лише фізична особа. У зв'язку з цим, ми погоджуємось з позицією О.В. Оніщенко стосовно того, що визначаючи відчужувачів спадкового договору доцільно використовувати термін „фізична особа”, а не „інша особа” [10, с. 4].

С.В. Мазуренко вказує, що відчужувачем може бути повністю дієздатна фізична особа. Укладення договору недієздатною особою, обмежено дієздатною, внаслідок зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами або такою, що визнана недієздатною внаслідок психічного розладу служить безумовною підставою для визнання угоди недійсною [6, с. 1047].

Проте, оскільки у ст. 1303 ЦК України не вказано, що відчужувачем може бути фізична особа з повною цивільною дієздатністю, можна припустити, що відчужувачем у спадковому договорі може бути фізична особа незалежно від віку та стану здоров'я, від імені якої буде діяти представник. Разом з тим,

оскільки даний договір тісно пов'язаний саме з особою відчужувача, його укладення не може здійснюватись через представника. Тому, на нашу думку, доцільно було б викласти ч. 1 ст. 1303 ЦК України у наступній редакції: „Відчужувачем у спадковому договорі може бути подружжя, один із подружжя або інша фізична особа з повною цивільною дієздатністю”.

Що стосується набувача у спадковому договорі, то відповідно до ч. 2 ст. 1303 ЦК України ним може бути фізична особа з повною дієздатністю або юридична особа. Юридична особа може бути набувачем у спадковому договорі за умови, що даний договір не суперечить меті її діяльності, визначеної в установчих документах.

Спадковий договір укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. Відповідно до ст. 220 ЦК України недодержання нотаріальної форми договору тягне його нікчемність.

Ст. 203 ЦК України визначає, що зміст правочину не може суперечити моральним засадам суспільства. Даний критерій, на думку ряду вчених, є досить спірним, і може призвести до необхідності проведення експертних досліджень щодо відповідності змісту спадкового договору моральним засадам суспільства. Зокрема, укладення спадкового договору не на користь непрацездатних спадкоємців за законом навряд чи можна узгодити з моральними принципами українського суспільства. Так, за ч. 2 ст. 59 СК при розпорядженні своєї майном дружина, чоловік зобов'язані враховувати інтереси дитини, інших членів сім'ї, які відповідно до законодавства мають право користуватись ним. З огляду на цей припис нотаріус не вправі посвідчити спадковий договір щодо нерухомості відчужувача, якщо у цьому договорі не враховані інтереси дитини та інших зазначених у законі осіб, які виступають користувачами цієї нерухомості [11, с. 1078].

Предметом спадкового договору, з одного боку, є майно, на яке після смерті відчужувача набуде право власності набувач, а з іншого – ті дії, до вчинення яких за договором зобов'язується набувач [12, с. 40]. Варто зазначити, що відчужувач може передавати за договором лише те майно, власником якого він є на момент укладення спадкового договору.

Чинним законодавством не врегульовані питання щодо того, яке саме майно може бути предметом спадкового договору та співвідношення вартості цього майна до вартості послуг, що надаватимуться набувачем, тому вважається, що предметом договору може бути будь-яке коштовне майно, а адекватність його вартості та вартості послуг не є обов'язковою умовою договору [13].

Якщо укласти спадковий договір бажають особи, які є співвласниками певного майна (спільна часткова власність), кожен із них має укласти окремий договір щодо своєї частки [4, с. 965].

Предметом спадкового договору може бути майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, а також майно, яке є особистою власністю будь-кого з подружжя (ч. 1 ст. 1306 ЦК України). Відповідно до ч. 1 ст. 65 СК України дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя за взаємною згодою. При укладенні одним із подружжя спадкового договору згода другого з подружжя повинна бути подана у письмовій формі і нотаріально посвідчена.

Що стосується майна, яке є особистою приватною власністю дружини та чоловіка, то воно може бути предметом спадкового договору без згоди іншого з подружжя. Даний висновок випливає зі змісту ст. 57 СК України.

С.В. Мазуренко зазначає, що спадковий договір може бути посвідчений без згоди другого з подружжя, коли останній не проживає за місцезнаходженням майна і місце проживання його невідоме. На підтвердження цієї обставини повинна бути подана копія рішення суду, яке набрало законної сили [9, с. 113].

Ч. 2 ст. 1306 ЦК України встановлює поступове спадкування: у разі смерті одного з подружжя спадщина переходить до другого, а в разі смерті останнього з подружжя майно переходить до набувача майна за договором.

Право власності на майно, яке є предметом спадкового договору, залишається за відчужувачем. Але зміст цього права обмежується, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 1307 ЦК України на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження. Отже, з моменту укладення договору відчужувач має право володіти та

користуватися майном, яке є предметом договору, але не має права ним розпоряджатися. Таким чином, відчужувач не може укласти стосовно даного майна договори купівлі-продажу, дарування, міни, довічного утримання, але йому не заборонено передавати дане майно в користування іншим особам або у заставу для забезпечення належного виконання цивільно-правового зобов'язання, оскільки у даних випадках він залишається власником переданого майна. Проте, варто зазначити, що у вище вказаних випадках виникає загроза для інтересів набувача за спадковим договором. У зв'язку з цим підтримуємо позицію О.С. Яворської, яка зазначає, що ч. 1 ст. 1307 ЦК України потребує уточнення: відчужувач не має права на час дії спадкового договору продавати, дарувати, міняти майно, укласти щодо нього договір застави, передавати його у власність іншій особі на підставі іншого правочину” [1, с. 78].

Оскільки правовий режим майна уже визначений у спадковому договорі, то таке майно не може бути предметом заповіту (ч. 2 ст. 1307 ЦК України).

Право власності на майно у набувача виникає у момент смерті відчужувача. Проте, якщо предметом спадкового договору є нерухоме майно, то право власності у набувача виникає з моменту державної реєстрації прав на це майно (ст. 182 ЦК України).

Відповідно до ст. 1308 ЦК України спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу відчужувача або набувача. Строк позовної давності для розірвання спадкового договору становить 3 роки з моменту виявлення порушень щодо виконання умов спадкового договору.

Варто зазначити, що спадковий договір має деякі схожі зовнішні ознаки з договором довічного утримання (догляду). Разом з тим ці договори істотно відрізняються між собою.

Відповідно до ст. 744 ЦК України за договором довічного утримання (догляду) одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом.

Із самого визначення договору довічного утримання (догляду) випливає, що сторони пов'язані взаємними зобов'язаннями. Набувач зобов'язаний за життя відчужувача утримувати його, а останній передає набувачу у власність нерухоме або рухоме майно, яке переходить набувачу з моменту його нотаріального посвідчення або з моменту набрання законної сили рішенням суду про визнання договору, не посвідченого нотаріально, дійсним. Якщо договір про відчуження майна підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту такої реєстрації (ч. 3,4 ст. 334 ЦК України). При укладенні ж спадкового договору набувач стає власником майна тільки після смерті відчужувача.

На відміну від сторін у договорі довічного утримання, відчужувачем у спадковому договорі може бути не будь-яка фізична особа, а тільки та, яка відповідає загальним вимогам СК щодо шлюбного віку (ст. ст. 22,23 СК), а також не входить до кола осіб, шлюб з якими СК визнає недійсним (ч.1-3 ст. 39) [11, с. 1077].

Отже, спадковий договір є різновидом цивільно-правових договорів та однією з підстав виникнення права власності. Проте ще багато питань, пов'язаних з його правовою природою залишаються невирішеними або дискусійними, у зв'язку з чим вимагають подальшого наукового дослідження.

Література:

1. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2008.
2. Васильченко В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права // Право України. – 2003. - № 6. – С. 118.
3. Цивільне право України: Підручник. Кн. 2 / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – 2-е видання. – К.: Юрінком Інтер, 2005.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.

5. Буркацький Л.К. Поняття і проблеми спадкового договору // Адвокат. – 2006. - № 12. – С. 13-14.
6. Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.М. Калітенко. – Одеса: Юридична література, 2003. – 1080 с.
7. Аномалії у цивільному праві України: Навч.-практ. посібник / Відп. ред. Р.А. Майданик. – К.: Юстиніан, 2007. – 912 с.
8. Захарова О.С. Спадковий договір за новим Цивільним кодексом України (коментар до законодавства) // Адвокат. – 2007. - № 3. – С. 25-27.
9. Мазуренко С. Особливості укладення спадкового договору // Право України. – 2004. - № 2. – С. 112.
10. Оніщенко О.В. Деякі питання правового регулювання суб'єктного складу спадкового договору // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2007. - № 10. – С. 2-6.
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – Т. II. – 1088 с.
12. Шама Н.П. Зміст спадкового договору // Вісник Академії адвокатури України. – 2007. – Вип. 9. – С. 40-46.
13. Оніщук М.В. Спадковий договір // www.minjst.gov.ua.

Слома В.М. Спадковий договір за законодавством України

У статті автор досліджує правову природу спадкового договору, аналізує особливості даного договору. Також у статті досліджуються деякі проблеми, які пов'язані з визначенням місця спадкового договору в системі договірних прав.

Ключові слова: спадковий договір, сторони договору, зміст договору.

Слома В.Н. Наследственный договор за законодательством Украины

В статье автор исследует правовую природу наследственного договора, анализирует особенности данного договора. Также в статье исследуются некоторые проблемы, связанные с определением места наследственного договора в системе договорных прав.

Ключевые слова: наследственный договор, стороны договора, содержание договора.

V.M. Sloma

In the article the author research the legal disposition of hereditary contract, analyses the feature and thing of this contract. Also in the article remembered some problems, which connect with determination of the place hereditary contract in the system of contract law.

Keywords: hereditary contract, sides of agreement, maintenance of agreement